

Tijdschrift voor Historische Geografie

LANDSCHAP • STAD • GESCHIEDENIS

3E JAARGANG 2018 NUMMER 3

Grafelijke vestingen
aan de Rijnmond

Lijnen in het
landschap

Tijdschrift voor Historische Geografie

Landschap • stad • geschiedenis

Het *Tijdschrift voor Historische Geografie* bevat artikelen, interviews, rubrieken, boekbesprekingen en een literatuuroverzicht op het gebied van de historische geografie. Het verschijnt vier keer per jaar. Het *THG* bouwt voort op het *Historisch-Geografisch Tijdschrift*.

Redactie

Jaap Evert Abrahamse, Henk Baas, Sonja Barends, Thomas van den Brink (redactie-secretaris), Linde Egberts, Marcel IJsselstijn, Marty de Harde, Menne Kosian en Hans Renes

Secretariaat

Kopij en correspondentie kunnen worden gestuurd aan:

Thomas van den Brink
Europaplein 655, 3526 WN Utrecht
redactieTHG@gmail.com

Recensies

Te bespreken publicaties kunnen worden gestuurd aan:

J. (Hans) Renes
Faculteit Geowetenschappen
Postbus 80115, 3508 TC Utrecht
(Heidelberglaan 2, 3584 CS Utrecht)

Basisvormgeving

Jan Johan ter Poorten, Aperta, Hilversum

Abonnementen

Regulier jaarabonnement (4 nrs) € 35,- (buiten Nederland € 45,-); studenten € 15,- (buiten Nederland € 25,-); institutioneel abonnement € 48,- (buiten Nederland € 58,-)

Uitgever & Abonnementsadministratie

Uitgeverij Verloren
Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum
035-6859856
www.verloren.nl/thg | bestel@verloren.nl

ISSN 2468-2187

© 2018 | Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. *No part of this publication may be reproduced in any form without written permission from the publisher.*

Sniepen in de Lopikerwetering

WIM SCHOLTEN EN ADRIAAN HAARTSEN

De Lopikerwetering is een deels natuurlijke en deels gegraven waterloop in de Lopikerwaard die als ontginningsbasis van het dorp Lopik heeft gediend. De wetering is voorzien van kades om het water te keren. De ruimte binnen de kades is aanzienlijk breder dan bij vergelijkbare weteringen, zoals de Benschopperwetering. Op de oudste kadasterkaarten (circa 1830) blijken er van de Uitweg in het oosten tot Zevender in het westen twee waterlopen tussen de kades te liggen, gescheiden door een strook grond van in het algemeen 5,5 tot 15 meter breed; de maximale breedte bedraagt 31 meter.¹ Deze strook grond bestond uit vele eilandjes. Het water ertussen lag vaak in het verlengde van de sloten in de noordelijk gelegen polder Lopik. Ter plaatse worden deze eilandjes sniepen genoemd. Van zo'n situatie zijn geen andere voorbeelden bekend. In dit artikel bekijken we de achtergronden.²

Het lijkt erop dat de bijzondere situatie van de Lopikerwetering niet in een keer is ontstaan. Voor het meest oostelijk gelegen deel konden wij achterhalen dat de dubbele waterloop bestaat sinds 1628. Voor het veel langere westelijk deel kon worden vastgesteld dat de situatie al in 1607 bestond.

De ontginning en vroege afwatering van Lopik

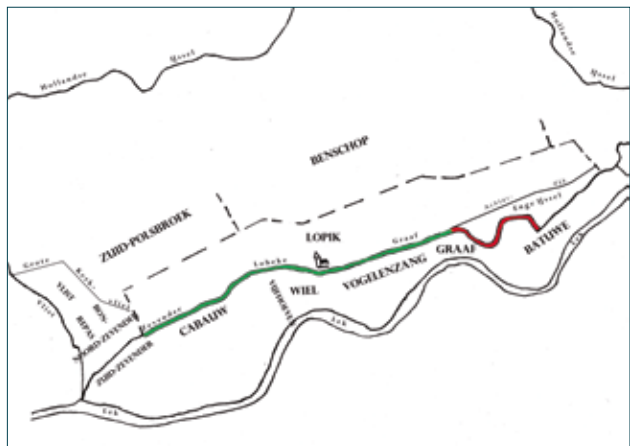
Toen de eerste ontginners zich in de 11e eeuw in het binnenland van de Lopikerwaard waagden, troffen ze een uitgebreid moeras aan, met in het centrum een groot veengebied. De hoogste delen van dit veen lagen toen enkele meters hoger dan het huidige maaiveld. Het gebied werd omsloten door de rivieren Hollandsche IJssel, Lek en Vlist. Hierbinnen zorgden kleine riviertjes als de Enge IJssel en de Lobeke voor de afvoer van het overtollige water uit het moeras. De Zevender, het westelijke deel van de Lobeke, kwam bij Schoonhoven uit in de Lek. De Enge IJssel stroomde naar het oosten en kwam uit in de Hollandsche IJssel.

¹ Alle afstandsmetingen in dit artikel zijn uitgevoerd met behulp van Google Maps.

² De auteurs zijn de heer H. Boer erkentelijk voor het delen van zijn inzichten met betrekking tot het onderwerp van dit artikel, en de heer Prins Sr. en de heer en mevrouw J. van Dorp voor de inlichtingen die zij hebben verstrekt.

▲ Snipen in de Lopiker Wetering ter hoogte van de polder Zuid-Zevender.

▲ Ligging van de polder Lopik met omliggende polders in de Lopikerwaard. In rood het gedeelte van de Lopikerwetering dat in 1628 is verdubbeld, in groen het gedeelte dat al voor 1607 is verdubbeld.

Ten behoeve van de ontginning zouden de Lobeke en de Enge IJssel met elkaar verbonden zijn door een watergang te graven. Dit moet hebben plaatsgevonden voor het episcopaat van bisschop Koenraad (1076-1099) (Den Uyl, 1960, p. 18). Het gegraven deel is nog steeds herkenbaar als een vrijwel rechte watergang die ook wel de Graaf wordt genoemd, ten oosten van de huidige kern van Lopik. Vanuit de Lopikerwetering, die op deze manier ontstond, werd het moeras in noordelijke richting ontgonnen. Loodrecht op de waterloop werden sloten gegraven om het drassige land te ontwateren. Omdat het land toen nog hoger lag, stroomde het water door natuurlijk verval naar de lager gelegen Lopikerwetering. Op deze manier ontstond de ongeveer 12 kilometer lange cope-ontginning Lopik met een kaveldiepte van 1240-2000 meter.

Volgens Den Uyl (1960, pp. 11-12) zijn de hoge gronden bij Lopikerkapel, de polder Batuwe, Jaarsveld en Willige Langerak eerder ontgonnen dan de polder Lopik. Hij baseert dit op de wat korte, brede blokken die kenmerkend zijn voor de 9e en 10e-eeuwse ontginningen. Naar ons idee vertoont het oostelijk deel van de polder Graaf ook resten van deze meer vierkante percelering. Den Uyl noemt voorts het gebied 'de Hoogten', tussen de Achterdijk en de Lopikerwetering ter hoogte van Lopikerkapel, als een oudere ontginning. Dit gebied is onderdeel van de polder Lopik. Naast de hogere ligging, waardoor het al vroeg bewoonbaar moet zijn geweest, is ook de percelering een argument hiervoor. Deze sluit namelijk niet aan op het gebied aan de noordzijde van de Achterdijk.

Het laaggelegen land tussen de Lek ten westen van Jaarsveld en de Lopikerwetering is volgens sommige auteurs later ontgonnen dan Lopik. Dit gebied wordt gevormd door de polders Wiel en Vijfhoeven en het westelijk deel van de polder Graaf. Ook de restontginningen Cabauw en Zuid-Zevender zijn van later datum.

De 12e en 13e eeuw

In de 12e eeuw veranderde de waterhuishouding in het gebied drastisch. Het veengebied klonk geleidelijk in door zetting van de grond en oxidatie van de organische bestanddelen van het veen, beide als gevolg van de ontwatering. Het land kwam hierdoor lager te liggen en de afwatering naar de Lopikerwetering werd steeds moeilijker.

Bovendien werd in 1122 de Kromme Rijn bij Wijk bij Duurstede afgedamd als onderdeel van de doorgaande bedijking van de Lek. Door deze ingreep fungeerden de Kromme Rijn en de Vecht niet meer als afvoertak van het Rijnsysteem en ging een belangrijk deel van de komberging verloren. Hierdoor moest de Lek meer water transporteren met een hogere waterstand als gevolg. Door de hogere waterstanden kon de Zevender haar water moeilijker lozen dan voordien. Uiteindelijk werd dit veenriviertje afgedamd bij de monding in de Lek. Het water van de Zevender – en dus van de hele Lopikerwetering – werd nu via een sluis in de Lek geloosd. Bij de dam ontstond het stadje Schoonhoven. Afdoende was deze ingreep echter niet.

De hoge waterstanden op de Lek en de bodemdaling bleven problemen veroorzaken voor de afwatering van het gebied. Kennelijk had de Hollandsche IJssel minder last van hoge waterstanden dan de Lek. De inwoners van Lopik kregen in 1155 toestemming van de bisschop van Utrecht om hun water naar de Vlist te leiden. Bij Haastrecht werd een sluis gebouwd om het water op de Hollandsche IJssel te spuien. Uit de aanleg van de sluis kunnen we afleiden dat er een dam lag op het punt waar de Vlist in de IJssel uitkwam en dat de IJssel in die tijd al bedijkt was. Den Uyl (1963, p. 452) neemt aan dat dit al aan het eind van de 11e eeuw heeft plaatsgevonden. In de bewaard gebleven akte uit 1155 wordt voor het eerst gesproken van ‘heemraden’, zodat we Lopik het oudst bekende waterschap van ons land mogen noemen.

Het water in de polder werd voortaan door twee oost-west lopende weteringen (de Eerste en Tweede Wetering) naar het lage, westelijke einde van de polder geleid. Deze beide weteringen, die parallel aan de Lopikerwetering lopen, zijn waarschijnlijk in het kader van de nieuwe afwatering aangelegd.³ Aan de westkant kwamen de beide weteringen uit in de Grote Kerkvliet tussen de polders Bonrepas, Vlist en Zuid-Polsbroek. Via de Grote Kerkvliet kwam het water uit in de Vlist.

Voor Lopik speelde de Lopikerwetering een eeuw na de ontginning al geen rol meer voor de afwatering. De polders ten zuiden van de Lopikerwetering verlegden hun afwatering in 1272 naar de Vlist en de Hollandsche IJssel.⁴ De polders Vogelenzang en Wiel verlegden in 1599 hun afwatering naar de Lek (Den Uyl, 1963, pp. 568–569). De Lopikerwetering verloor door deze veranderingen een groot deel van haar boezemfunctie; vanaf 1600 loosden alleen de polder Graaf en een deel van Lopikerkapel (de Hoogten) hun water nog op deze wetering.

3 Den Uyl veronderstelt dat de Eerste Wetering van Lopik aanvankelijk rechtdoor liep naar de Eerste Wetering van de Polder Noord-Zevender. Door de beschikbaarheid van het Actueel Hoogtebestand Nederland (AHN3) kunnen we tegenwoordig zeer kleine hoogteverschillen nauwkeurig waarnemen. Hierdoor kunnen we vaststellen dat deze twee weteringen nooit met elkaar verbonden zijn geweest.

4 Dit gebeurde nog ruimschoots voordat de Hollandsche IJssel bij Hoppenesse werd afgedamd (1285). Voor de afvoer van het water is een duiker onder de Lopikerwetering aangelegd die ‘Het wonder van Schoonhoven’ werd genoemd.

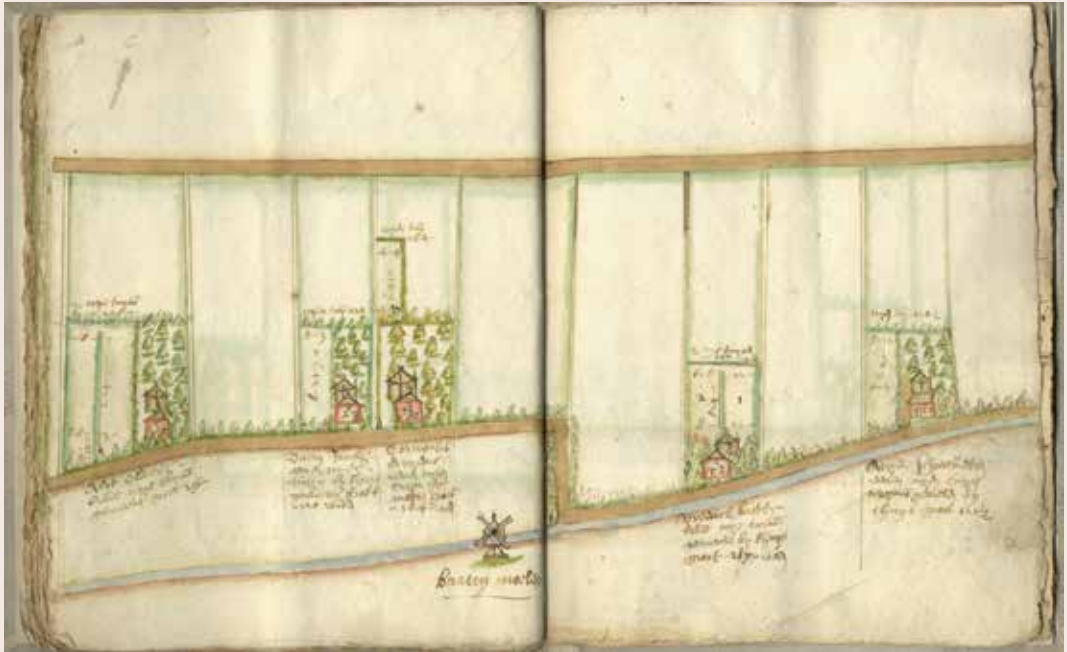
De Lopikervaart

Het belang van de Lopikerwetering voor de afwatering nam dus in de loop van de tijd af, maar de waterloop maakte indertijd ook deel uit van de scheepvaartroute die Utrecht met Schoonhoven verbond. De vaarweg liep over de Enge IJssel en de Lopikerwetering, behalve het stuk tussen de Batuwse poldermolen en de Uitweg. Aan het begin van de 17e eeuw liep de vaarweg hier dwars door de polder De Batuwe, langs de huidige Batuwseweg. Dit is goed te zien op een kaart van Jan Rutgersz van den Berch uit 1607.⁵ Aan de beide uiteinden van dit deel van de vaart lagen dammen. In die tijd, waarin het meeste vervoer over water ging, was dat uiteraard hinderlijk. In een ongedateerd rekest doen vier schippers een verzoek aan een delegatie van de ambachtsheren van Lopik, het Kapittel van Sint Marie in Utrecht, om een windas op de Uitwegse dam te plaatsen. Zij stellen dat ze bij de Uitweg vaak niet verder kunnen *duer faulte dat zijluden egen hulp ofte bijstant daer toe en cunnen become* om hun schuiten over de dam te trekken. Ze wijzen ook op het *ongemack van den reijsbaer man die dickwils des winterdags alst zijluden wt den schuijten moeten gaen, int overtrecken der selver schuijten over den voorsegden dam, tot die kuijen toe int slijcke moeten staen*. Allen *buurlantschen dammen zijn al voorzien van zulke windassen, soo op den vaert van Gorinchum als elders*. Het was natuurlijk een goede zet om dit onder de aandacht te brengen van deze heren die zojuist uit Utrecht in Schoonhoven gearriveerd waren en dus het ongemak aan den lijve ervaren hadden.⁶ Het is moeilijk te zeggen of dit rekest de doorslag gegeven heeft, maar in 1594 zijn er windassen geplaatst waarmee de schuiten over de dammen konden worden getrokken.

Deze overtomen bleken niet de definitieve oplossing: er bleven er veel klachten komen over de vaarweg. Schoonhoven en Lopik sloten daarom op 1 december 1626 een overeenkomst om het hele tracé (ruim 3 km) tussen de Batuwse molen en boerderij De Posthoorn, bij de huidige Graafbrug, te verbeteren. Op 22 april 1627 besloten de Burgemeesteren en Magistraten van Schoonhoven *datmen d voorschreven accommodatie van de vaert opt spoedichste sal bevorderen*. Men keurde een brieftekst goed *om opgemaect besegelt ende aen die van Lopick gegeven te worden*.

Kennelijk was voor de uitvoering van dit plan de goedkeuring nodig van de Staten van Utrecht, mogelijk omdat zij medefinanciers waren. De Staten besloten eerst een onderzoek te laten doen. De gecommiteerden die hiermee waren belast rapporteerden dat zij *nae genomen oculair inspectie bevonden hadden dat de tegenwoordige Vaert liggende deurde Heerlichheit van Jaersfelt seer enge ende incommodieus was om te bevaren met riemen, ofte trecken mette lijnde als wesende seer enge ende ten wederzijden met bomen beplant*. Reizigers liepen tot vier uur vertraging op door het uitladen en overtrekken van de schepen bij de dammen en bij regenachtig weer werden *hare goederen, schoen ende clederen inden diepen wech nath ende beslijct*.⁷

- 5 Chaertboeck van de hennipwerven die gheleegen sijn in Loopick ende Cappel. Tekening in kleuren (op 18 bladen) door J.Rz. van den Berch; met de namen van de bezitters van de percelen, 1607. Het Utrechts Archief, Kapittel van Sint Marie inv.nr. 752. Deze kaart was bedoeld om hennepvelden (voor touwproductie) in kaart te brengen om de verschuldigde belasting ('hontgelden') te kunnen vaststellen, en niet voor een nauwkeurig topografisch overzicht, waardoor hij schematisch is en slechts op enkele plaatsen de waterlopen weergeeft.
- 6 Rekest van Dirck Dircksz., Reijer Dercksz., Ewout Adriaensz., Henrick Dircksz. en Pouwels Pietersz., schippers, tot plaatsing van een windas of lier op de Uitwegsedam in de Lopikervaart. Het Utrechts Archief, Archief Kapittel van Sint Marie, inv.nr. 551. Ongedateerd.
- 7 Resolutie van 18 mei 1628. Het Utrechts Archief, Archief Kapittel van Sint Marie, inv.nr. 551; de inspectie zelf heeft waarschijnlijk in de winter van 1627-1628 plaatsgevonden, want dezelfde tekstfragmenten zijn opgenomen in een Resolutie van 17 maart 1628 in het Resolutieboek van Schoonhoven.

▲ Blad van de kaart van Jan Rutgersz van den Berch uit 1607 met de 'Batense' (Batuwse) molen, de Lopikerweg en de Lopikervaart. Bovenaan is de Achterdijk ingetekend (bron: Het Utrechts Archief).

▲ Het 'niemandslaan' met de afgesneden bocht op de oudste kadasterkaart (1832). De kade van de oude waterloop sluit aan bij de percelering van Jaarsveld (zuidelijk), het land sluit aan bij de percelering van de polder Lopik aan de overzijde van het water (noordzijde).

▲ Het tracé tussen de Uitweg en De Posthoorn, met de afgesneden bocht.

Voor het verbeteren van de bestaande vaart was medewerking nodig van Jaarsveld, omdat de Batuwse dam en de vaart langs de Batuwseweg op het grondgebied van Jaarsveld lagen. Omdat Jaarsveld onder Holland viel, hadden de Staten van Utrecht hier niets te zeggen. Medewerking van Jaarsveld aan verbetering van de bestaande vaart bleek er echter niet in te zitten, want de drost (de hoogste ambtenaar) van Jaarsveld had de Batuwse dam gepacht en verdiende kennelijk goed aan de tolgelden, wat hem *sodanige prouffijten alst hem goet dochten opleverde*.

Besloten werd dit deel van de nieuwe vaart op Stichtse grond aan te leggen door de Enge IJssel tussen de Batuwse molen en de Uitweg te verbeteren. Verder werd het Lopikerverlaat gebouwd op de plaats van de Uitwegse dam. Deze schutsluis was nodig om het water van de Enge IJssel en de Lopikerwetering te scheiden. Behalve dat de vaart omgelegd werd, werd ook besloten hem te verruimen en te verbreden. De nieuwe vaart zou 20 tot 22 voet (6,30-6,90 m) breed en 6 voet (2,05 meter) diep worden. De boeren van *Quartier Den Hoek genaempt* (ten noorden van Uitweg) waren bereid grond beschikbaar te stellen als zij niet hoefden te betalen voor het schutten van hun schuiten bij het passeren van het Lopikerverlaat. Zij hadden bovendien het voordeel dat zij aan de vaarweg kwamen te liggen.

Van de Batuwse molen tot de Uitweg werd de vaart dus met een ruime bocht naar het noorden verlegd. Van de Uitweg naar het westen kwam hij over 1,25 kilometer parallel aan de oude vaart te liggen en vervolgens werd er een bocht afgesneden dwars door de polder Lopik. De boerderij die daar lag⁸ kwam daardoor buiten de polder in een soort niemandsland te liggen. Dit laatste is goed te zien in het kadastraal minuutplan van 1832 en is ook door overlevering bekend bij de bevolking ter plaatse.⁹

De percelering van dit 'niemandsland' sluit nog steeds aan op die van de polder Lopik. Zuidelijk achter de huidige boerderij zijn de kade en de oude loop van de Lopikerwetering nog herkenbaar.

Op 23 mei 1628 gaven de Staten van Utrecht toestemming voor de werkzaamheden op voorwaarde dat er een schouwbrief zou komen die het onderhoud regelde.¹⁰ De kosten waren begroot op 3400 gulden, waarvan de stad Schoonhoven 1000 gulden zou betalen: 500 gulden bij de aanvang van de werkzaamheden en 500 als *t werck voltrocken is*.¹¹ De Staten van Utrecht hadden in hun Resolutie van 17 maart 1628 al laten weten dat deze termijnbetalingen akkoord waren.¹² De ambachtsheren en het gerecht van Lopik zouden voor de uitvoering zorg dragen. Als de kosten hoger zouden uitvallen dan de afgesproken 3400 gulden zouden de Staten van Utrecht en de steden Utrecht en Schoonhoven elk een derde van de overschrijding betalen. Hoewel dat niet wordt vermeld, doet deze afspraak vermoeden dat de stad Utrecht ook haar deel in de kosten heeft bijgedragen. Het werk was kennelijk snel begonnen, want op 20 juni 1628 besluit de vroedschap van Schoonhoven om de eerste 500 gulden te betalen.

8 Lopikerweg-Oost 94.

9 Mededeling de heer en mevrouw J. van Dorp.

10 Het Utrechts Archief, Archief van het Kapittel van Sint Marie, inv.nr. 551.

11 Resolutieboek Schoonhoven, resolutie van 27 februari 1628, Samenwerkende Archieven Midden-Holland, 1011 Oud-Archief Schoonhoven, inv.nr. 54.

12 Samenwerkende Archieven Midden-Holland, 1011 Oud-Archief Schoonhoven, inv.nr. 1723.

Vanaf 'de Driespronck' naar het westen

Bij de voormalige boerderij de Posthoorn¹³ in de buurtschap Graaf voegde de Achterwegswetering of Achterdijkswetering zich vroeger bij de Lopikerwetering. Vanaf dit punt, vanouds De Driespronck geheten, tot aan het westelijke uiteinde van de polder Lopik, 9 kilometer verderop, vinden we op veel plaatsen twee watergangen binnen de kaden.

Het is vooral dit deel van de wetering dat aanvankelijk onze aandacht heeft getrokken. Bij de besturing van oud kaartmateriaal is het duidelijk dat dit gedeelte over bijna de gehele lengte een dwarsdoorsnede heeft gehad met een dubbele wetering gescheiden door stukken land die ter plaatse sniepen worden genoemd. Het is een bijzondere situatie die we bij andere weteringen niet tegenkomen.

Het is verleidelijk om hier te denken aan een systeem van twee parallelle waterlopen met een verschillend peil, gescheiden door een kade, zoals we die ook elders in het rivierengebied kennen. De sniepen zouden dan het restant zijn van de 'tussenkaai' tussen de beide weteringen. De 'hoge' wetering zou het water van de hoger gelegen terreinen bij Lopikerkapel en de Uitweg hebben kunnen afvoeren, op de 'lage' wetering waren wellicht vroeger de sloten van de polder Lopik aangesloten.

Als we naar de eigendomssituatie gaan kijken, wordt deze hypothese minder aannemelijk. De sniepen waren in 1825 verkaveld in kleine percelen die in particulier bezit waren. Ook de Lopikerweg (de noordelijke kade van de boezem) en de aangrenzende stukken water van de Lopikerwetering en de zuidelijke waterloop waren op deze wijze verkaveld. De begrenzing van de percelen sluit aan op de percelering van het land ten noorden van de Lopikerwetering. De perceeltjes van de sniepen en ook het water van beide watergangen waren vrijwel zonder uitzondering in bezit van de grondeigenaren aan de noordkant van de Loperikweg. De zuidelijke kade (Graafdijk, Vogelzangsekade, Wielsekade en Cabauwsekade) was ook opgedeeld in percelen, maar volgens het stramien van de percelering aan de zuidkant. Grote delen van deze kades behoorden bij het gemene land van Jaarsveld. Kortom, de zuidelijke kade van de boezem behoorde bij de polders ten zuiden van Lopik, terwijl de beide wateren, de sniepen en de noordelijke kade deel uitmaakten van de polder Lopik.

Deze eigendomssituatie lijkt erop te wijzen dat de noordelijke waterloop later is gegraven dan de zuidelijke en dat de noordelijke kade een stuk is verschoven om daarvoor ruimte te creëren. Volgens Boer (Anoniem, 2014) is de reden hiervoor dat men de capaciteit van de boezem wilde vergroten. Dit zou te maken kunnen hebben met de steeds moeilijkere afwatering van de Lopikerwetering op de Lek, via de stadsgracht van Schoonhoven. We hebben echter gezien dat vanaf 1272 nog maar enkele polders op de wetering loosden, terwijl de polders Wiel en Vogelenzang in 1599 hun uitwatering verlegden naar de Lek. Bovendien is het onwaarschijnlijk dat de Lopiker boeren aan de noordkant van de wetering hun grond zouden opofferen. Zij hadden geen voordeel van verbetering van de boezem, omdat zij er niet op afwaterden. Al sinds 1155 vloeide het overtollige water immers niet meer af door de Lopikerwetering, maar via de beide veldweteringen naar de Vlist.

Logischer lijkt de situatie te verklaren uit de functie van de wetering als vaarweg. Net als in 1628 besloten werd tot het graven van een nieuwe watergang tussen de Batuwse molen en 'De Driespronck' van de Lopikerweg en de Achterweg, is het goed mogelijk dat ook de bevaarbaarheid tussen deze driesprong en Zevender ooit is verbeterd. De Lopikerwetering was een druk bevaren waterloop die ook van belang was voor de boeren zelf. Mogelijk hebben ook hier de boeren van Lopik een stukje van hun

13 Nu Lopikerweg-Oost 88.

▲ De Lopikerwetering ten westen van Cabauw met van noord naar zuid (op de foto van links naar rechts) de laaggelegen polder Lopik, de Lopikerweg (noordelijke kade van de wetering) met daaraan de boerderijen, de brede noordelijke waterloop (Lopikerwetering, ook wel Lopikervoorwetering of Lopikervaart genoemd), de sniepen, de (restanten van) de zuidelijke waterloop, de zuidelijke polderkade en (niet op de foto) het laaggelegen land van de zuidelijke polders.

▲ Een deel van de Lopikerwetering op de oudste kadasterkaart, met de dubbele waterloop en de tussenliggende strook grond die op veel plekken onderbroken is en waarop hier en daar huizen gebouwd zijn (bron: www.hisgis.nl).

▲ Details van de kaart van Jan Rutgersz. van den Berch uit 1607. Links de Driesprong bij de samenkomst van de Achterdijk en de Lopikerweg. In westelijke richting staan twee watergangen afgebeeld, terwijl in oostelijke richting slechts een watergang ingetekend is op zodanige afstand van de Lopikerweg dat er kennelijk nog een gebouw tussen paste (een geplande graanberging). Rechts de situatie bij de kerk van Lopik: hier is maar één watergang ingetekend.

grond beschikbaar gesteld om een betere vaarweg te kunnen aanleggen. Deze verbetering zou dan al plaatsgevonden moeten hebben voor 1607. Op de eerdergenoemde kaart van dat jaar door Jan Rutgersz van den Berch staan namelijk bij de samenkomst van de Achterweg en de Lopikerweg in westelijke richting twee parallelle waterlopen afgebeeld. Er staat hier een huis tussen de Lopikerweg en de wetering, wat betekent dat de loop in oostelijke richting toen enkele meters zuidelijker lag. Dit alles is echter niet meer dan een indicatie, want de kaart is schematisch en op de meeste plaatsen is de waterloop niet ingetekend. Wel kan men ook nog zien dat in 1607 bij de kerk van Lopik alleen de noordelijke waterloop bestond. Het huis van de schout (waar nu het pand Nootensoord staat)¹⁴ stond hier op de sniep en via een brug of dam kon men op de Wielsekade komen. Er is geen zuidelijke watergang ingetekend.

Men kan zich afvragen waarom niet simpelweg de bestaande wetering werd uitgediept en verbreed. Hadden zich hier dezelfde problemen voorgedaan met de heren van Jaarsveld? Helaas hebben wij geen bronnen kunnen vinden die hier licht op kunnen werpen.

Van de 18e eeuw tot nu

Als we de kaart van Hattinga uit 1771 vergelijken met de oudste kadasterkaart en de topografische kaarten vanaf de tweede helft van de 19e eeuw zien we dat delen van de zuidelijke waterloop in de tussenliggende periode gedempt zijn en dat op de sniepen steeds meer gebouwen zijn gekomen. Op de kaart van Hattinga zijn 40 gebouwen op de sniepen ingetekend, op de kadastrale minuut is dat aantal toegenomen tot ongeveer 65. De zuidelijke watergang is op het kadastrale minuutplan nog grotendeels aanwezig. Slechts op ongeveer 20 plaatsen was deze zuidelijke watergang gedempt, een aantal malen als oprit naar een brug over de Lopikervaart. Bij de kerk van Lopik was er al in 1607 slechts één watergang. De meeste bebouwing op de sniepen lag verspreid, met bij de kerk van Lopik en bij Cabauw enkele woningen dicht op elkaar. Tegenwoordig is een groot deel van de oorspronkelijke zuidelijke watergang gedempt en staan er bijna 300 gebouwen op de sniepen.

Het oostelijke gedeelte van de Lopikervaart heeft in 1628 een nieuw tracé gekregen. Van de oude vaart is de afgesneden meander nog herkenbaar. Het hele beloop in de polder Batuwe is bewaard gebleven. De waterloop langs de Batuwseweg (op de kaart van Hattinga aangeduid als respectievelijk Pat Vliet en Santpat) bleef van belang voor de waterafvoer.

Van de 9 kilometer wetering die voor 1607 verdubbeld is, westelijk van de Driesprong, is vooral ten westen van de kerk van Lopik een aanzienlijk deel bewaard gebleven. Hier is 1160 meter van de oorspronkelijke wetering aanwezig en is 2800 meter van de sniepen onbebouwd. Oostelijk van de kerk van Lopik zijn er nog slechts twee minimale stukjes van de zuidelijke waterloop over. De sniepen zijn hier over een lengte van 1300 meter onbebouwd.

Conclusie

De Lopikerwetering had aanvankelijk een functie als afwatering en ontginningsbasis. Al een eeuw na de ontginning ging Lopik het overtollige water in de Vlist lozen en een eeuw later volgden de polders ten zuiden van de Lopikerwetering. De Lopikerwetering verloor aan belang voor de afwatering, maar bleef wel belangrijk als vaarweg. Het oostelijke deel is omstreeks 1628 belangrijk verbeterd: er werd een nieuw

14 Dorpsstraat 3-5 en Wielsekade 11-12; zie Gaasbeek & Winkelman (1996).

tracé gegraven en het Lopikerverlaat werd gebouwd. Doordat de drost van Jaarsveld niet wilde meewerken aan verbetering van de vaart, was men gedwongen de vaartroute te verleggen naar Stichtse grond en heeft men over een lengte van 3200 meter een nieuwe vaart gegraven, eerst om de polder Batuwe heen en van de Uitweg naar het westen ongeveer parallel aan de oude vaart.

Hoewel er in de archieven geen bewijzen voor zijn gevonden, lijkt het waarschijnlijk dat het westelijke deel van de Lopikervaart al eerder is verbeterd. Het vraagstuk over het ontstaan van de sniepen is hiermee nog niet helemaal opgelost. We kunnen constateren dat er, over een afstand van ongeveer 9 kilometer, binnen de kades van de Lopikerwetering twee waterlopen aanwezig waren met daartussen de smalle sniepen. Gezien de eigendomssituatie in het begin van de 19e eeuw is de nieuwe vaart aangelegd op land van de Lopiker boeren. Onduidelijk is echter nog steeds waarom men de vaart naast de bestaande Lopikerwetering heeft gegraven en niet gekozen heeft voor een verbreding van deze waterloop.

Anno 2018 zijn van de dubbele waterloop en van de sniepen fragmenten met een gezamenlijke lengte van 1200 meter bewaard gebleven. Het systeem is in de loop van de tijd dus sterk aangetast. De situatie van een oudere wetering met parallel daaraan een nieuwere en beter bevaarbare waterloop is uniek in Nederland. Daarom is deze situatie van grote cultuurhistorische waarde.

Land patches in the Lopik Watercourse

The Lopik Watercourse in the Lopikerwaard, South-West of Utrecht Province, served as operating base for reclaiming the marshland of the Polder Lopik. Initially, the reclaimed land was drained over the watercourse, but due to the subsidence of the soil, this soon became difficult and the water was led directly to the river Vlist, leaving the Lopik Watercourse mainly for shipping traffic. On old maps, two parallel watercourses are shown between the dikes, with in between a small strip of land. The eastern duplication of 3.2 km dates back to 1628 and this is well documented. The reason

for the duplication was that the local authorities under the jurisdiction of Holland were not cooperative for improving the waterway, which had dams in it. The States of Utrecht decided to build a parallel canal on their own land. Another map shows that the western 9 km of duplication already existed in 1607. Historical ownership of both the northern and southern watercourse and the land in between excludes that the southern watercourse served the adjacent southern polders. Therefore, also for the western part must have been duplicated for the purpose of improving shipping traffic.

Literatuur

Anoniem (2014). *De Uitweg, een dorp met handelsgeest*.

Uitgave Stichting Kunst en Cultuur Lopik ter gelegenheid van Open Monumentendag 2014.

Gaasbeek, F. & T. Winkelman (1996). *Lopik, Geschiedenis en architectuur*. Uitgeverij Kerckebosch, Zeist.

Uyl, W.F.J. den (1960). *De Lopikerwaard. Deel I, Dorp*

en Kerspel tot 1814. Drukkerij en Uitgeversmij v/h Kemink en Zoon, Utrecht.

Uyl, W.F.J. den (1963). *De Lopikerwaard. Deel II, De Waterschappen*. Drukkerij en Uitgeversmij v/h Kemink en Zoon, Utrecht.

Het *Tijdschrift voor Historische Geografie* is mede mogelijk gemaakt door een financiële bijdrage van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en
Wetenschap

Omslagfoto

De heer Boute Regnerus uit Hallum aan het werk met de zeis (foto: Familie Regnerus, jaartal onbekend).

Aanwijzingen voor de auteurs

Deze kunnen worden aangevraagd bij de redactie: redactiethg@gmail.com.

Over de auteurs

Dik Parlevliet doet als amateurhistoricus lokaal onderzoek naar de topografie van Katwijk, Valkenburg en Rijnland.

Seger van de Brenk is geoloog en prospector, werkzaam bij Periplus Archeomare, een bedrijf gespecialiseerd in archeologisch onderzoek van de waterbodem.

Jan-Willem Oudhof is senior archeoloog en als directievoerder archeologie betrokken bij de Alliantie Markermeerdijken.

Jos Cuijpers is stedenbouwkundige en erfgoedexpert en heeft een adviesbureau in 's-Hertogenbosch dat werkzaam is op deze gebieden. Hij publiceert regelmatig in binnen- en buitenlandse tijdschriften.

Iris Koppert heeft in mei 2017 de Master Landschapsgeschiedenis afgerond aan de Rijksuniversiteit Groningen. Op dit moment is zij werkzaam als coördinator waterlopen bij Wetterskip Fryslân en als landschapshistorica en vrijwilligerscoördinator bij Stichting Beekdallandschap Koningsdiep | de Nije Boarn.

Wim Scholten is apotheker (niet-praktiserend) en werkzaam als onafhankelijk consultant. Binnenkort zal hij aan de Universiteit van Aalborg in Denemarken promoveren op een medisch-farmaceutisch onderwerp. In zijn vrije tijd verricht hij ook historisch en genealogisch onderzoek.

Adriaan Haartsen is historisch-geograaf. In 1997 heeft hij een adviesbureau voor landschap en cultuurhistorie opgericht: bureau 'Lantschap'.

Tijdschrift voor Historische Geografie
3e jaargang (2018) 3

Hans van Triest. 14 oktober 1955-7 augustus 2018 177

Redactioneel 179

Artikelen

Veertig jaar erfgoedzorg in rijksdienst. Een interview met Lammert Prins, 180
historisch-geograaf bij de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
Jaap Evert Abrahamse en Hans Renes

De grafelijke vestingen aan de Rijnmond 187
Dik Parlevliet

Verdronken cultuurlandschap in het Markermeer 197
Seger van den Brenk en Jan-Willem Oudhof

Serie dorpen. Wegen in Wouw 204
Jos Cuijpers

De weg naar ons verleden. Onderzoek naar hooiwegen in Noord-Nederland 216
vanaf de 18e eeuw
Iris Koppert

Sniepen in de Lopikerwetering 227
Wim Scholten en Adriaan Haartsen

Literatuuroverzicht 237
Berichten 240

